

"Efter tiltale, gensvar og denne sags beskaffenhed, da er herpå således for retten kendt og afsagt, at efterdi det Hans Olsen Stange ikke så lovlig som ske burde er overbevist endnu, at han haver gjort nogen trolddomsstykker, hvorfor han for ridefogdens tiltale udi denne post til Bremerholm fri at kendes. Mens for den anden post, som er bevist, at han haver truet og lovet ulykker, som loven omtaler, derfor tilkendes han, at efterdi han med forsæt ville skade andre, han derfor at have sin hovedlod forbrudt til herskabet efter lovens sjette bogs 863 udi det 10. articul"¹³⁶

Hans Stange slap for Bremerholm, men havde forbrudt sin hovedlod, det vil sige sin formue eller ejendom. Størrelsen af denne blev fastsat på baggrund af et syn som ved et almindeligt skifte.

Den 27. oktober 1693 mødte herredsfogeden op sammen med ridefogedens fuldmægtig i Hans Stanges gård. Da havde Jens Hare, Peder Krøl og en tredje gårdmand Niels Kaare sammen med sognefogeden synet boet. De kom frem til, at der var værdier for 86 daler og 8 skilling. Derfra gik dog 61 daler og 8 skilling, som skulle dække udestående gæld, processens omkostninger og hustruens lod. Tilbage blev 25 sletdaler, som Hans Stange ville betale med rede penge. Ifølge amtsregnskabet betalte Hans Stange da også 16 rigsdaler og 4 mark kontant, hvilket svarede til 25 sletdaler.¹³⁷

Hans Stange overlevede altså i mere end en forstand. Han skulle da også nå at leve endnu nogle få år, før han døde ved årsskiftet til 1697.

Rygtets betydning i 1600-tallet

Før jeg går over til at analysere øvrighedens håndtering af sagen og bøndernes vidneudsagn, er der grund til at komme med nogle bemærkninger omkring begrebet rygte i 1600-tallet. Som det fremgik af gennemgangen af sagen, dominerede vidnesbyrdene om fogedens rygte i antal. De adskiller sig fra de konkrete anklager ved at vedrøre Hans Stanges generelle omdømme. Der er ikke blot tale om, at vidnerne bekræftede, at de havde kendskab til en beskyldning mod Hans Stange. Det handlede mere om ry eller ære. Det fremgår af sagens sammenhæng. Tydeligst fremgår det af ridefogedens spørgsmål til Hans Stanges brodersøn, skipperen og husmanden Hans Boesen. Efter Hans Boesen

¹³⁶ Ibid.

¹³⁷ Amtsregnskabet 1/5 1693-1/5 1694. Ridefogedens uvise indkomster (Bilag A: Trolddomssagen mod Hans Stange).

havde berettet om forgørelsen af hans krop og sin mistanke til Hans Stange, fortsatte ridefogeden med at spørge til Hans Stanges rygte:

*"Husfogeden [ridefogeden] tilspurgte Hans Boesen fremdeles, hvad rygte om Hans Stange var? Svarede derpå, at han for lang tid siden havde haft et ondt rygte. Endvidere blev tilspurgt Hans Boesen, hvori det onde rygte bestå? Beråbte sig på hans forrige bekendelse og den tanke, som han havde om hannem."*¹³⁸

Når det var nødvendigt at stille et tillægsspørgsmål til dette vidne, der havde vidnet om en konkret hændelse, så var det for at få at vide, hvad man mente om Hans Stange generelt. Der kunne i princippet godt have været uenighed om, hvilket rygte Hans Stange havde, men ikke om, at det, ridefogeden sigtede til i spørgsmålene, var Hans Stanges ry og ikke vidnets kendskab til historier om Hans Stange. Sagen er et godt eksempel på, at der side om side blev fremført både såkaldte formelle og materielle beviser ved herredstingene på Falster i slutningen af 1600-tallet.

Når vidnerne aflagde ed på, at Hans Stange havde et ondt rygte, så var der ikke tale om et materielt bevis. Et sådant vidnesbyrd kastede ikke lys over, hvordan sagen hang sammen. Derved kan man sige, at der kun var tale om rene formelle krav til disse vidner, som fulgte af love og forordninger. Der var således ikke nogen af Hans Stanges sønner, der vidnede, selvom de også var gårdmænd på Hasselø, for de var ikke uvildige ifølge loven.¹³⁹ Et eksempel på et formelt bevis er de såkaldte sognevidner, som ganske ofte indgik i de ældre trolddomssager. I sådanne vidner erklærede en gruppe bønder i et sogn, om en anklaget havde et godt eller dårligt rygte. Dette rygte kunne enten være erklæret ved kirken eller på tingstedet og kom til at indgå som bevis i sagen.¹⁴⁰ De mange vidneudsagn i sagen mod Hans Stange, der kun angik hans rygte, minder meget om et sognevidne.

Der er dog det interessante ved vidneudsagnene i sagen mod fogeden, at de fremkom på baggrund af ridefogedens spørgsmål og hans stævning, der tilmed forpligtede alle øens bønder til at møde op ved herredstinget. Det var således øvrigheden selv, der lagde vægt på dette element.

¹³⁸ Falsters Sønder herreds tingbog den 8. december 1692 (Bilag A: Trolddomssagen mod Hans Stange).

¹³⁹ Om formelle og materielle beviser se Merete Birkelund: *Troldkvinden og hendes anklagere*. Århus 1983. pp. 34-36.

¹⁴⁰ Jens Chr. V. Johansen: *Da Djævelen var ude... Trolddom i det 17. århundredes Danmark*. Odense 1991 p.48 m.fl.

Ridefogeden anskuede sagen udefra. Det samme gjorde herredsfogeden, der sammen med sine meddomsmænd dømte Hans Stange, og sognepræsten, der siden skulle komme til at kommentere sagen. Samtidig var disse de umiddelbare forvaltere af herskabets magt, af kongemagten og af sakramenterne for bønderne på Hasselø. Det gav dem en vis indsigt i Hasseløsamfundet, men ud fra bestemte synsvinkler. Deres opfattelse af sagen er derfor ikke bare relevant i sin egen ret, men også fordi den giver et billede af stemningen eller presset på bønderne, da de skulle vidne.

Øvrighedspersonernes håndtering af trolddomssagen mod Hans Stange

Ridefogeden og herredsfogeden var begge aktive under trolddomssagen mod Hasseløs foged, hvor de var henholdsvis anklager og dommer. De var samtidig engageret i de andre trolddomssager, som foregik på samme tid på Falster. Det giver en mulighed for at sammenligne ridefogeden og herredsfogedens håndtering af sagen mod Hans Stange med de andre samtidige trolddomssager på Falster.

Præstens indfaldsvinkel til sagen var anderledes. Han medvirkede ikke under sagen mod Hans Stange. Han kom ind i billedet siden hen, da Hans Stange lå på sit dødsleje. Præsten skulle forberede Hasseløfogeden på den højeste domstol, Guds dom over fogeden på Hasselø.

Ridefogeden

Caspar Ernst Møller var blevet ridefoged over det falsterske krongods i 1685. Det var derfor ikke ham, der havde udnævnt Hans Stange til foged på Hasselø tilbage i slutningen af 1660'erne. I 1691 var ridefogedembedet blevet slået sammen med slotsfogedembedet på Nykøbing slot. Som slotsfoged havde Caspar Ernst Møller det øverste tilsyn med det hoveri, Hasseløs bønder udførte i slotshaven. Slotsfogeden blev kaldt husfoged, hvilket er baggrunden for, at Caspar Ernst Møller blev nævnt sådan flere steder i tingbogens referat.¹⁴¹

Ridefogedens rolle som anklager i trolddomsprocessen bundede i, at ridefogederne på krongodset havde en særlig rolle som amtmandens, det vil sige øvrighedens, repræsentant.¹⁴² Man kan derfor ikke uden videre sammenligne en ridefoged på krongodset med en adelig ridefoged. Når øvrigheden rejste sagerne på trods af det akkusatoriske hovedprincip i retsplejen (princippet om privat tiltale),

¹⁴¹ Holger Hjelholt: *Falsters historie*. Bind II. Nykøbing F. 1935 pp. 6 & 232.

¹⁴² *Den sidste Hexebrænding i Danmark 1693* p. 3 (note 2). Ridefogeden var dog ikke anklager i sagen mod Anne Kru- ses.